

ОД КУЛТУРНОТО МИНАТО

К. ГЕОРГИЕВСКИ

ОД ЖИВОТОТ НА ОХРИДСКО-ПЛОВДИВСКИОТ МИТРОПОЛИТ НАТАНАИЛ И ДЕЛ ОД НЕГОВАТА КОРЕСПОНДЕНЦИЈА СО ОХРИД ЗАЧУВАНА ВО ОСТАВШТИНАТА НА ЈАНАКИ СТРЕЗОВ

Годинава се навршуваат 100 години од кога кучевишкиот Натанаил застана на митрополитскиот престол како охридски владика. По тој повод, овој прилог има цел да фрли светлина врз животниот пат и делото на оваа значајна личност од нашето минато.

Натанаил е многу интересна личност за која заслужува и е потребно едно грижливо проучување. Во неговото „Жизнеописание...“¹⁾ што го напишал во постарите години (1896—1900), како што нè известува неговиот зет од братовата ќерка Ана П. Бојкиќева, Ангел Станков, „тој се задржал само на оние важни настани од своето битие, кои му одзедоа голем и забележителен дел од неговата енергија и кои го потресуваа од дното на неговата благородна душа“.²⁾ Ова последно негово дело изнесува вкупно 77 печатени страници, среден формат и секако за нас е поинтересен ракописот без „исправените граматички грешки“ од А. Станков.

Натанаил остави само дел од својата голема кореспонденција што ја имаше во текот на својот долг и плоден животен пат. Во 1870 година, од безбедни причини, да не попаднат во турски службени лица, инаку важни за времето и настаните од тој период, ги уништи пред неговото прибирање во Зографскиот манастир, а добар дел од кореспонденцијата ја зеде со себе.

Во 1877 година, кога мораше да го напушти Охрид, под притисок на турската власт, поттикнувана од фанариотите, во една крајна неизвесност, Натанаил уништи дел од кореспонденцијата.³⁾ За несреќа, кога во јануари 1882 година изгоре митро-

¹⁾ Жизнеописание Митрополита Охридско-Пловдивскогo Натанаила (Автобиографически белешки). СНУНК, кн. XXV, София 1909, стр. 3.

²⁾ Исто, стр. 4.

³⁾ Жизнеописание Митрополита Охридско-Пловдивскогo Натанаила (Автобиографички белешки). СНУНК, кн. XXV, София 1909, стр. 47.

полијата во Охрид, со неа изгореа и неговите преписки, писма а и богатата библиотека.

Натанаил Кучевишки — Охридски митрополит е роден на 26 октомври 1820 година во селото Кучевиште — Скопско, од родителите Стоја и Стојан Бојкиќеви. Тие му дадоа име Неделко (Нешо). Во тоа време Кучевиште беше едно од најголемите и најбогати села во Скопска Црна Гора.

Северозападно од селото Кучевиште, во живописната долина на кучевишката река, се наоѓа манастирската црква што му е посветена на св. Архангел Михаил и Гаврил. Во историските извори манастирот се споменува во XVII век.⁴⁾ Кога била изградена црквата Св. Архангел не е познато. Ако судиме по начинот на градењето и одликите на архитектурата, ќе констатираме дека црквата била изградена кон крајот на XIV или XV век.⁵⁾

Во првата половина на XIX век манастирското братство имаше само неколкумина и богослужбата во манастирот и во селската црква се извршуваше на словенски јазик. Грчкото влијание не успеа да навлезе во манастирот, бидејќи беше под надзор на селото, кое собиравше игумени и го раководеше стопанството на манастирот. А селото си ја зачува словенската богослужбена традиција.⁶⁾

Развитокот на училишното дело во Скопје и ширењето на просветата во Скопско од нашиот просветител Кирил Пејчиновиќ, (1771—1845), кој беше игумен во Марковиот манастир (1801—1818), остави соодветни траги во просветната дејност во целиот Скопски регион. Овој просветен и книжевен јеромонах беше ревностен проповедник и народен будител и веројатно под негово влијание, селскиот свештеник Исаја Путов, кој подоцна како јеромонах Јоаникиј ги впрегна сите свои сили и отвори селско училиште, при селската црква св. Спас.

Училиштето беше откриено на 6 декември 1826 година, а наставата почна во почетокот на 1827 година. Треба да се нагласи дека ова училиште е едно од првите селски училишта кое собиравше околу 100 деца од Кучевиште и од околните села во Скопска Црна Гора.

Стојан Бојкиќев, кој заедно со Милчо Коровчев и Стефан Усов беше првенец во селото, иако неук, сакаше својот син Нешо да го школува. Тесните врски на Стојан со познатиот скопски првенец Хаџи Трајко беа пресудни за да стане поборник за просветата и образованието. Затоа, меѓу првите ученици во селското училиште беше и Неделко (Нешо) Бојкиќев.

⁴⁾ Антоние Николовски, Димитар Ќорнаков, Д-р Коста Балабанов: Споменици на културата во СР Македонија, Скопје, 1971, стр. 44.

⁵⁾ Исто, стр. 44.

⁶⁾ Пловдивски Кирил: Натанаил митрополит охридски и пловдивски (1820—1906), София 1952, стр. 34.

Во животниот пат на Неделко значајна улога одигра и јеромонахот Манасија, кој дојде во Кучевишкиот манастир од Дебарскиот манастир св. Јован Пречиста и му стана домашен пријател на семејството Бојкиќеви. Така, и по затворањето на селското училиште, по двегодишното дејствување, Неделко продолжи да учи во манастирот кај јеромонахот Манасија.

Во 1835 година, по претходен договор на Стојан и Манасија, Неделко замина да го продолжи образованието во Самоков, каде што Манасија веќе беше преместен за духовник. Во овој град, кој беше еден од духовните и занаетчиски центри на Балканот, Неделко пристигна на 22 април 1835 година.

Во Самоков беше ангажиран за преподавател Николај Тонцоров, познат како специјалист на взаемната метода. Случајот сакал, во исто време да дојде во Самоков и Јордан Хаџи Константинов — Џинот (1818—1882) кај истиот преподавател за усвојувањето на взаемната метода во училиштата. Така, Н. Тонцоров, одделно им предавал на двајцата свои македонски ученици, словенски јазик по граматиката на Захаријадис и Мразовиќ, а бугарски по граматиката на Неофит.⁷⁾

До декември 1835 година, Нешо Стојанов Бојкиќев и Јордан Хаџи Константинов — Џинот веќе многу напреднале. Ако Нешо беше дојден на подолго школување, тоа не се однесуваше и на Џинот, бидејќи тој тука не дојде како ученик, туку како учител, на специјализација по взаимната метода. Затоа и остана колку што му беше потребно и уште во почетокот на декември истата година се врати во Велес, а потоа во Солун.

Нешо С. Бојкиќев остана во Самоков до 21 јули 1836 година, за кое време тој, не само што во голема мера напредна во совладувањето на граматиката од споменатите автори од словенските јазици, а по настојувањето на неговиот учител во Самоков, кој му предаваше и грчки, многу навлезе и во граматиката на грчкиот јазик. На Нешо му се отворија нови видовици по престојот во Самоков и затоа тој, по враќањето во родното Кучевиште, не помислуваше и да го прекине натамошното свое образование. Следејќи го својот духовен старател, јеромонахот Манасија, кој веќе беше преместен на служба во Прилеп некаде пред крајот на летото 1836 година и тој дојде во овој напреден град во октомври, каде што му се отворија нови хоризонти во тогашната просветна дејност.

Во Прилеп, Нешо не можеше да го продолжи образованието на повисок степен, бидејќи не беа создадени такви услови. Тоа го увиде и неговиот покровител Манасија. Затоа и му изнајми учител од Велес во лицето на Георги М. Самуркан. Но и овој учител, кој во таа средина важеше како добар педа-

7) „Жизнеописание...“, стр. 7.

гог, неговите познавања во продлабочувањето на знаењата на Нешо беа ограничени. Затоа Нешо, почна сам да ги проширува своите познавања преку читањето црковна литература што ја имаше во манастирските библиотеки. Така, тој ги читаше: Житие на светците, Теофикиовиот благовесник, Алфавит Духовниј на св. Димитрија Весковски и др. Покрај тоа, во библиотеката на манастирот Трескавец најде богата ракописна збирка, која за него претставуваше нов извор за збогатување на своите знаења. Од прочитаните ракописни книги тој избираше пригодни делови и ги преведуваше на простонароден македонски јазик и му ги даваше на свештеникот Манасија да му ги чита на народот во Варошката црква. Преведуваше и апостолски четива, кои ги читаа градските свештеници по црквите. За овие негови преводи немаме податоци дали некаде се зачувани, но од неговата преводачка дејност во Прилеп остана и е зачувана книгата „Служение еврејско и все злотворение нивно...“ што ја превел заедно со својот учител Георги Михов Самуркаш,⁸⁾ а е напечатена во Солун во 1839 година во печатницата на Хаџи Теодосија Синаитски. Книгата била преведена уште во 1937 година, а потоа истата година откако уште еднаш ги посетил своите родители во Кучевиште, заедно со Манасија и Георги Самуркаш заминал во Св. Гора, каде што пристигнале во јуни 1837 година.

На 27 јуни 1837 година, уште истиот месец по неговото пристигање во Св. Гора во Зографскиот манастир, се замонаши и според канонските прописи од Неделко (Нешо) стана Натанаил. Тука остана повеќе од една година и покрај калуѓерските задолженија, обилно ги користеше манастирските библиотеки за читање и преведување.

На 3 ноември 1838 година, Натанаил, со уште двајца македонски монаси, замина од Света Гора за Бесарабија, во Кипријановскиот манастир, каде што пристигнаа кон крајот на мај 1839 година. Тука Натанаил повторно се сретна со својот духовен старател Манасија, кој ќе ја продолжи грижата за натамошното образование на својот штитеник. Натанаил беше запишан во III клас долен курс на семинаријата при Духовното училиште. Во училиштето се одликуваше како трудољубив и одличен ученик, кој не се задржуваше и ограничуваше само на предметите што се предаваа, туку имаше поширок интерес — читаше засилено духовни и светски руски книги. По завршувањето на нижиот курс на семинаријата, се запиша во семинаријата, а во 1845 година постапи за редовен ученик во V клас на Одеската семинарија.

Уште во текот на 1840/1841 год. се занимаваше и со книжевна дејност. Покрај другото, ги преведе книгите: „Свјатител-

⁸⁾ Харалампие Поленаковиќ: Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, стр. 109. и „Жизнеописание...“, стр. 9.

ское поучение“ и „Зерцало христьянско“, кои беа печатени во Москва во 1947 година.

Натанаил пишуваше на својот мајчин — македонски јазик (северно-македонски говор), со доста примеси на црковно-словенскиот јазик.⁹⁾

Во Одеса, покрај учењето ја продолжи и книжевната работа. Од неговата Автобиографија (Жизнеописание) дознаваме дека во 1845 година, во мај напишал во дијалoшкa форма една книшка за која самиот вели: „го описах поведението и обносните на скопскија владика Грка — Караманлијата Неофита“. Но ракописот од оваа книга, во 1852 година, кога го презел големото патување, во Виена му го оставил на Драган Цанков, за да го напечати и повеќе не ја нашол трагата. Тука во Одеса, иако далеку од родната Македонија, секогаш бил во тек со настаните во неа, бидејќи одржувал широки писмени контакти со пријателите од Прилеп, Велес, Скопје и други места. Посебно треба да се истакне и преписката со Милош Обреновиќ од Виена (1846 година) за да ја преземе издршката за образование на неколку ученици од Македонија.

Во 1847 година, пред завршувањето на Одеската семинарија, во овој град пристигна познатиот архимандрит Анатолиј, кој заедно со јеромонахот Манасија беше иницијатор за неговото школување во Русија. Анатолиј му предложи на Натанаил, веднаш по завршувањето на семинаријата, да го прими надзорот над Кипријановските и Доброведските манастирски имоти и да се задоволи со семинарското образование. Но Натанаил, без многу да размислува, ја одби оваа примамлива понуда на својот многу почитуван постар пријател, истакнувајќи ја својата желба да го продолжи своето образование во некоја висока духовна академија. Но вториот предлог на архимандритот Анатолиј, да стане преподавател на монашкото училиште во Кореја — Света Гора, не можеше да го одбие и затоа се согласи под услов по двогодишно служење, пак да се врати во Русија, за да заврши духовна академија. Без да најдат заеднички јазик, се поделија со Анатолиј...

Натанаил, во октомври 1847 година се запиша за пловен студент во Киевската духовна академија, која ја заврши во летото 1851 година.

За дипломска работа ја обработи многу актуелната тема на времето, независноста на Охридската архиепископија и нејзиното сùпствествување до трагичната 1767 година, кога охридскиот архиепископ Арсениј беше принуден да поднесе оставка, со што и независноста на Охридската архиепископија престана. За овој труд Натанаил користеше авторитетни извори, меѓу кои: Теофилакт, Валсамон, Котин и други.

⁹⁾ Пловдивски Кирил: исто, стр. 116.

Иако Натанаил успешно ја заврши Духовната академија, не се врати на Атон. Тој реши да тргне на едно подолго патување низ Русија, Австрија, Германија и во романските кнежевства. Есента 1851 поднесе молба до Св. Синод да му овозможи едно патување во Москва и Петербург (Ленинград). Неговото барање беше позитивно решено и веќе во текот на јануари 1852 година ја посети Москва. По добриот прием во Москва се упати и кон тогашната руска престолнина Петроград, каде што се задржа прилично долго време, од крајот на февруари до почетокот на јуни истата година. Покрај приемот од митрополитот на Петроград Никанор, чиј гостин и беше, Натанаил воспостави врски и со многу видни личности од областа на науката и културата на руската престолнина. Во прв ред со познатите слависти: Н. Надеждин и И. Срезневски. Тука се запозна уште со еден Македонец од велешкото село Башино Село, Константин Д. Петковиќ, исто така, образован во руските училишта.

И двајцата, понесени од родољубивото чувство, да му помогнат на својот напатен народ, убедени дека таа помош треба да дојде од големата словенска Русија, која со својата моќ може да ја ослободи поробената Македонија, „поднесоа во Азијатскиот департмент и до министерот за просвета материјали за тешката положба на македонското население, до кое руската помош не стигнувала поради оддалеченоста на македонското село. Двајцата Македонци барале и помош за својот роден крај“.¹⁰⁾

Во Петровград, Натанаил имаше средба и со црногорскиот кнез Данило, кој му предложи уште во Русија, да биде ракоположен за црногорски митрополит. Меѓутоа, Натанаил го одби предлогот на кнез Данило поради своите обврски кон Зографскиот манастир во Света Гора.

Во почетокот на јуни 1852 година, по успешната негова мисија во Москва и Петроград, ја посети Варшава, каде што, исто така, воспостави врски со некои полски и руски научници и воени лица. Потоа го продолжи патот за Лајпциг, Берлин и други германски градови.

Во Прага се задржа десетина дни и тука имаше можност да се запознае со прочуените слависти: П. Ј. Шафарик, В. Ханка, Франта Шумански, Палацки и други. Повеќето од времето на неговиот престој, покрај поединечните разговори со разни учени и разгледувањето на знаменитостите на градот, го употреби во Мештанска Беседа (Славјанската Беседа), каде што во слободните разговори разговараше со чешките учени за положбата на македонскиот и чешкиот народ. Тука на проф.

¹⁰⁾ „Жизнеописание ...“, стр. 31.

Франта Шумански му остави пари и ракопис од една поучителна книга, за да се погрижи да се отпечати. Книгата излезе од печат уште истата година под наслов: „Детински подарок“. За тоа што всјаки член домашното општество дол’жен је и моше да исп’нава своја дл’жности“*) В книгопечатници синов Богомила Хаазе. 1852.

Наредната година, во истата печатница беа отпечатени уште две книги на Натанаил и тоа: „Кратко извлѣчение за християнскитѣ дл’жности“ и „Указание пути въ царство небесное“.

И овие книги на бугарски јазик ќе ги преработи друг, бидејќи Натанаил си продолжил да си пишува на македонски јазик со црковно-словенски примеси. Затоа на книгата стои дека „на бугарски же чист правопис турил и уредил И. В. Шопов“, а покрај тоа на втората, од овие последни две книги ќе стои и следното појаснување: „Напечатено в полза на Скопскаго, што е в Македони училишта“, со што Натанаил не само со мислите бил секогаш свртен кон својот роден крај, но и материјално сакал да го помогне училиштето во Скопје, кое тогаш го раководел неговиот соученик од Самоков Јордан Хаџи Константинов — Цинот.

Натанаил во Добровскиот манастир, од романски ја преведе и книгата: „Краткое сказание за Преподобного отца нашего Димитрија Бесарбовскаго...“ која била отпечатена многу подоцна, во 1858 година во Цариград, во книгопечатницата на Д. Цанков и Б. Мирков.

По широките воспоставени врски со славистите во Прага, Натанаил пристигна во Виена, каде што се договори уште во Петербург да се најде со Константин Д. Петковиќ. Тука тој се запозна со големите авторитети на славистичката наука Ф. Миклошич и Вук Стефановиќ Караџиќ, со кои имаше и подолги разговори.

Од Виена, Натанаил, заедно со својот пријател Константин Петковиќ, тргнаа за Будимпешта, каде што се запознаа со тамошни македонски трговци. Биле на гости и кај некој македонски влав Дунка кај кого ручекот го благословил на влашки. Изгледа уште неговиот учител на Прилеп Георги Самврнаш му ги дал првите упатства на влашкиот јазик, а веќе во Молдавија го научил и затоа кога дошол за Охридски митрополит, можел при посетата на Крушево, на Власите-гркомани, да врши влијание, за да се отргнат од грчката пропаганда.

Во Белград пристигнаа на 1 август 1852 година и престојувале неколку дни. Тука се сретнаа со други учени Македонци, а потоа заминаа за Земун, од каде што на пат за Цариград тргна преку Влашко, Молдавија, Бесарабија и Одеса, а Константин Петковиќ преку Венеција и Атина.

*) Поради технички причини насловите ги предаваме со денешната македонска азбука наместо со старословенската.

Околу средината на февруари 1853 година Натанаил замина за Одеса, од каде што со собраните и купени книги тргна со брод за Цариград. Тука, во Цариград, уште еднаш се сретна со својот пријател К. Д. Петковиќ. Но откако уште еднаш се договорија за положбата во Македонија и за лошата политичка клима за заедничка работа во Цариград, се согласија одново да се разделат. И така Константин Петковиќ повторно замина за Русија, а Натанаил за Света Гора.

По петнаесетгодишното отсуство, на 11 април 1853 година Натанаил повторно пристигна во Зографскиот манастир во Света Гора. Тука, како на високообразован богослов му беше дадена професорска должност, да им предава на младите словенска граматика, црковна историја, катихизис и други предмети. Оваа должност, иако со задоволство ја вршеше, канонските ограничувања веќе не можеше многу да ги поднесува, бидејќи долгите години што ги помина во широкиот свет, каде што воспостави блиски врски со научниот и културниот свет во Москва, Ленинград, Одеса, Виена, Прага, Будимпешта и други места му создадоа пошироки интересирања отколку што беа тие од чисто црковно-религиозен карактер. Неговите интересирања допираа и во просторот на борбата за ослободувањето на својот народ, а во тој правец беа тесни условите при кои беше поставен од светогорските калуџери. Овој пат, престојот во Света Гора го искористи и за истражувачка дејност, во богатите манастирски библиотеки. Меѓутоа, и тој интерес не беше доволен за да се задржи подолго време Натанаил во Света Гора. Често ја напушташе Света Гора и одеше во Солун, каде што воспостави широки врски со народните водачи за борбата на македонскиот народ против грцизмот.

Оваа борба против Цариградската патријаршија, која беше агентура на великогрчката буржоазија, поради заедничките интереси што постоеја, се водеше заедно со бугарскиот народ, меѓутоа, македонското граѓанство, во црковната борба поставуваше и свои специфични барања.

Натанаил се вклучи во таа борба активно и преку своите беседи не ја прескокнуваше и темата за старата слава и за погрчувањето на Охридската архиепископија.

Поради својата дејност, која не остана тајна и за зографското братство, последните го назначија за игумен на Доброведскиот манастир, со цел да го оддалечат од својот народ немирниот монах. Така, во август 1857 година, Натанаил тргна за Моллавија. Иако оддалечен од поприштето на борбата и на тој активен ја следеше и учествуваше во црковната борба.

Црковното прашање веќе доби едно своевидно решение со Султанскиот ферман од 28 февруари 1870 година, а веќе Натанаил истата година тргна одново на пат за Зографскиот манастир во Св. Гора и на 25 ноември истата година пристигна

во Цариград. По извесно задржување, одново се прибра во Зографскиот манастир.

На 21 мај 1871 година, на Црковно-народното собрание беше составен список на кандидати за митрополити, меѓу кои беа приложени и некои зографски браќа. Во тој број беше ставен и Натанаил.

На 12 февруари 1872 година беше избран за егзарх Иларион, а три дни потоа тој поднесе оставка и за егзарх беше избран Антим. Веднаш потоа, на 11 мај беше прочитан акт за прогласување независна бугарска црква.

Охридани, кои долго време активно учествуваа во црковната борба, за замена на грчките владици со македонски и како кулминација на таа борба беше протестот на граѓаните од Охрид испратен во Цариград во 1860 година со 12.000 потписници, против назначувањето на злогласниот Мелетија, оправдано се надеваа дека веќе нивната желба ќе биде реализирана.

Натанаил доби покана од Сливенската, Врачанската и Охридската општина за да стане нивни владика. Меѓутоа, сосем е природно дека неговата желба беше да стане охридски митрополит. Но тоа не зависеше само од него и затоа тој побрза во кореспонденцијата со охридската општина да ги упати охридани каде да го упатат барањето за неговото назначување за охридски митрополит.

Со оглед на судирите меѓу Патријаршијата и Егзархијата во Цариград, Натанаил беше посетен од грчкиот епископ Нил Спанос, кој цел, како влијателен и образован брат од Светогорските манастири да издејствува отстапки во полза на Грците за член 10 од ферманот, што се однесуваше на Македонските епархии, кои требаше да бидат мешани.¹¹⁾

Меѓутоа, Натанаил изјави дека во Македонија нема Грци:

„Јас сум Македонец од Скопско. Во Скопската епархија, месна и автохтона грчка фамилија нема. Така е и со Дебарската, во Охридската, Воденската, во Битолската епархија; Така е и во сите Македонски епархии; Има погрчени или гркомани власи, некаде помалку, некаде повеќе“.¹²⁾

На 16 септември 1872 година, Патријаршискиот собор прогласи схизма (расцеп) со егзархијата и на 24 истиот месец беше прочитан во сите цркви. На тој ден Натанаил беше ракоположен за архиереј на Охридско-преспанскиот престол. По тој случај Натанаил одржа говор и со патетични зборови говореше за Македонија, „таа заветна и драгоценa земја за сите словени, бидејќи од неа засветела христијанската вера за нив“.¹³⁾ Но и покрај тоа, додека се добијат берати од турскиот султан,

¹¹⁾ Жизнеописание, стр. 51.

¹²⁾ Исто, стр. 51.

¹³⁾ Исто, стр. 52—54, каде е поместен и целиот негов говор.

за да може да замине во Охрид, требаше уште многу напори и усилби, како од самиот Натанаил така и од охридните и Егзархијата. Противењето на Патријаршијата пред Портата, за давањето берат беше главната причина што и по изборот на Натанаил за охридски владика требаше да се чека две години во Цариград.

Од основањето на црковната општина во Охрид во 1869 година, кога охридани му ги одзедоа сите цркви во Охрид на омразениот грчки митрополит Мелетиј, уште еднаш во 1874 година, при извршената анкета (истиџам) од турската власт во Охрид и околните места, само 139 куќи се изјаснија за Патријаршијата, а 9.387 куќи¹⁴⁾ ја признаа егзархијата. Јасно е дека олку убедлив резултат не произлегуваше само од омразата против грцизмот што му нанесе големи зла на населението, туку и сосем реалната блиска надеж за доаѓањето на долгоочекуваниот македонски владика.

Врските на Натанаил Кучевишки, со граѓаните на Охрид, кои започнаа уште пред неговото наименување за архиепископ на Охридско-преспанскиот престол, станаа многу поинтензивни од неговото назначување на таа должност. Граѓаните на Охрид него го консултираа не само за црковните проблеми, туку и за училишните персонални проблеми. Така, во едно писмо од 24 ноември 1873 година¹⁵⁾ упатено до Натанаил се вели:

„Пулеештем од една стр'на, оти град'т ни е голема нужда за еден учител грчки, зашто в главното ни училиште имаме само еден учител којто учит три четири јазици, бугарски, старославјански, френски и грчки, та поради тоа не можат да се сторат никоја полза в училиштето ни, и познаваештем оти и свите друзите с'отечественици наши желајет многу за да се устројат училиштата колку е в'зможно подобро, а од друга стр'на пак уверени бидваештем, оти виша светбина, како духовен татко наш, с све оти сте оддалечени од стадото ваше, се грижите за него, и за свите работи негови, и уште повеќе за училиштата негови, понеже сега се наоѓаат овде еден грчки учител с'отечественик наш, господин Јанакија Стрезов, којто го знаеме мошне харно, зашто и другош е послужил в отечеството ни и поради многу причини е на отечеството ни многу потребен, ве молиме овој учител да го погодите и да го пуштите во Охрид да учит в главното училиште грчкиот јазик, та с ова многу ќе не зарадваш свите нам, и свите с'отечественици, които се наоѓаат в татковината ни. С почест ви целиваме ваша свјата десница и останваме

Ваши покорни робје*)

¹⁴⁾ Пловдивски Кирил: Исто, стр. 312.

¹⁵⁾ Народна и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ Скопје, одделение за ракописи и старопечатени книги, Фонд на Јанакија Стрезов.

*) Ова писмо изгледа е препис на оригиналот што го направил Јанаки Стрезов, а веројатно било напишано во Цариград од претставници на граѓани од Охрид.

Натанаил Охридски, уште истиот месец на 29 ноември 1873 година во опширно писмо,¹⁶⁾ откако го нагласува значењето на образованието и просветата за младото поколение, во продолжение, задржувајќи се на конкретната положба во Охрид смета дека

„од предаваените предмети в сегашното главно в Охрид училиште, заради което ако оште и да не с'и в среди вас, но в прод'лжение ни цела година имах време и случај да узнаја од вашите достопочтени граждани, тукашни трговци, какви имено предмети се преподават и колко учители имате в това училиште. И както узнахме за разнообразните и многучислените предмети, каквото: б'лгарски, славјански, грчки, француски и турски јазици, с граматиките им, такожде и всеопшта б'лгарска историја, св. -нно-черковна историја, катихизис, разни математически и физически предмети, географии и други некои си. А между това като узнахме че всички тија предмети, преподава, освен турски јазик, един учител, којто е Г-н Григории Прличев; Това ни приведе в удивление и в с'жаление за Г-на П'рличева, заради непреоделимиит негов труд заштото тија всички предмети, за да предава един человек, то сја иска да употреби без оддых всичкото време, или п'к, ако е висок гении, да истошти всичките свои умствени и физически сили или п'к напротив да нема никак'в успех со нашеството...“

Откако дава образложение за потребата на уште еден учител, со што ќе му се олесни работата на Григор Прличев, а и за учениците ќе се создаде поголем интерес, го прифати предлогот, Јанакија Стрезов да биде назначен за учител по грчки јазик, со тоа што „отечески и архипастирски“ ги советуваше,

„да се потрудите наедно со Г-на П'рличева и Г. Стрезова да наредите и определите каквото класовете, така и дните и часовите за предавање каквото за грчки јазик, така и за другите предмети до моето дохождение во Епархијата“.

Во писмото, Натанаил, напомува дека е

„уверен да никој од Вас нема да ни с'ди за воведжание на гречески јазик систематически в нашето училиште, понеже нашето желание е, штото нашето потомство да се образува и да знае всичките јазици, каквото оние. които с'штествуваат в Богохранимата држава на нашиот државни цар Султан, така и на другите европски народи, чрез което да може нашиј народ да биде с трговци трговец и с учениите учен“.

Во врска со изучувањето на турскиот јазик, Натанаил во писмото го вели следново:

¹⁶⁾ Исто, НУБ, Фонд Ј. Стрезов.

„Понеже така сја изискува и од самиот в’зраст на в’спитаемото чело-
вечество, то ми се дава случај да ви напомена как да се предава турски
јазик, којто е многу потребен, както за нас така и за всички онези, които
се намират в Турската држава. Според нашето мнение добро би било штото
малолетните деца треба да усвојат прво своето наречие научно и да се раз-
вијат попред и в умствените, наравствените и религиозните истини на матери-
иот јазик, а после тоа да изучуваат писмено този потребен за нас јазик.
Поради тоа сја надеја што вие ште сја распоредите штото всичките мало-
летни деца по крајнеј мере, барем в три години да прокождат казаните
погоре потребни заради народноста ни науки, а после тоа да влизат и в
изучението на турски јазик“. (подвлекол К. Г.).

Од подвлеченото цитирано писмо на Натанаил, јасно се
гледа, дека за него е природно што треба првин да совладаат
основните познавања на својот мајчин јазик, и со оглед на тоа
што уште немало оформен македонски литературен јазик, за
него е важно наречјето, мајчиниот јазик.

„Колокото се односи до истилјамите и за поскорешното им испраќа-
ње тука и за поуспешното им исполнување од тука, нии сме припорачали Г-ну
Милету Манчеву, представителу вашему, да ви престава всичко и да ви
даде поуредните наставленија.

И така, понеже се надеја, че каквото за тоа, така и за всичко, што
ви означих горе и за други полезни наредби по учебната част, ште земете
под виждание то свршенно оставам в увереност на вашата синовна предан-
ност и покорност на моите благи желанија за народната полза. И, като е
искрена љубов к’и вас призивам благословие божие на всички ви, пребиввам“.

За оваа пресретливост на Натанаил кон барањето црков-
ната општина околу назначувањето на Јанакија Стрезов за
учител, уште во јануари 1874 година му е испратено следново
благодарно писмо:

„Ваше Високопреосвештенство¹⁷⁾

Предварително писавме Ви одговор на почитаеното ни отеческо Ваше
писмо, пратено до покорните ви чеда чрез подарените нам од штедротата Ви
учител, Н. Словесие, Г-на Јанакија Г. Стрезов. А сега немаме освен срдечно
да Ви благодарим и јавно да изразим душевната си синовната признателност
к’м истинскаго си пастирја и чедољубиваго ни отца, за великодушниот Ви
подар’к, кој блистателно изразјават отеческото Ви попечение за просветите-
нието на младото ни поколение, од кое сја очекуват подобрието на с’сто-
јанието ни чрез нравственото ни препорождение и умственото в’звишение.

И така целујушти свјатата Ви десница пребиваваме.

На Ваше Високопреосвештенство

Покорни чеда членове на црковната општина

¹⁷⁾ Исто, НУБ, Фонд Ј. Стрезов.

Така најпосле, на 25 март 1874 година, Натанаил и скопскиот митрополит Доротеј, го напуштија Цариград, со веќе добиените берати и заминаа за Солун, на пат за Охрид и Скопје. Уште во Солун тие беа пречекани од охридски, скопски и солунски првенци, каде што беа сместени кај Никола и Димитар Паунчеви, познато охридско семејство. Доротеј откако се одмори, веднаш замина за Скопје за да се најде за велигденските празници.

Натанаил, кој не можеше да стигне за овие празници во Охрид, ги помина во Солун, опкружен со обожаватели, а веднаш потоа тргна со коњ и придружба за Охрид. Претставници од разни градови и села масовно отидоа да го пресретнат до селото Острово. По целиот пат до Битола беа собрани во празнични алишта, со децата и жените и фрлаа пред него цвеќе. Кога стигнаа во Битола, толку народ се собра што за да стигне до општината требаше да му се прави пат со стража. По тричетиридневен престој во Битола и разговори што ги имаше со битолските првенци за проблемите на битолската општина, тргна за Охрид. Пречекот во Ресен, исто така беше масовен и свечен. Населението од Горна и Долна Преспа излезе до селото Гавато да го пречека. Битолските првенци, меѓу кои Димитар Робев, Доктор Константин Мишајков и други го придружуваа до селото Цапари, кое се сметаше како граница на Охридската епархија. Така непрекинато, низ целиот пат беше пречекуван и испраќан од населението од местата каде што поминуваше сè до Охрид, каде што целиот град беше излезен да го пречека многу очекуваниот македонски владика. Се спомнува бројка од околу 30 илјади мажи, жени и деца.

При влезот во Охрид една ученичка му пожелала добредојде со букет цвеќиња, а веднаш потоа беше испеана специјално подготвената песна од учениците на Охридското училиште, што по тој повод ја составил Григор Прличев.¹⁸⁾

По таквиот свечен пречек при влезот во градот, во црквата Св. Никола беше отслужена богослужба, а потем на отворен простор, во месноста „Сараиште“ Григор Прличев и други учители и првенци на градот, со пригодни говори му пожелуваа — добредојде. Тој, исто така, се заблагодари за пречекот и во исто време накратко ги изложи своите планови за вршење на должноста Охридски владика.

Покрај грижата за црквите во Охридската епархија, Натанаил ги осетил со целата своја острина маките на народот, кој беше обесправен, угнетуван, ограбуван и измачуван од месната турска власт и сакаше со целото свое битие да му помогне на напатеното население. Борбата на македонскиот народ за свои училишта и црква, грчкиот владика во Охрид, а и не само тој, ги прикажуваа пред турската власт како борба про-

¹⁸⁾ „Жизнеописание...“, стр. 64.

тив турската власт, а не против погрчувањето на македонскиот народ. Во тој правец, Натанаил бараше од Егзархијата да му испрати едно правно лице, за да му биде на располагање на народот и правно да биде заштитен од големите неправди што му се прават. Меѓутоа, и покрај повеќето писма на Натанаил до Егзархијата за опитен епархиски адвокат „заради преголемото оголено, убиваемо и в тмница гнијуште човечество“¹⁹⁾ не добил никаков одговор. Таа небрежност на Егзархијата кон проблемите на македонското население оставија лош впечаток кај Натанаил. Самите охриѓани, кои сметаа дека со доаѓањето на македонскиот владика во Охрид ќе се решат сите проблеми, исто така беа разочарани. И наеднаш, Натанаил осети проблеми што произлегуваат не само од турската власт, поттикнувана од интригите на Ѓрците, туку и од подвоеноста на охриѓани. И самиот Григор Прличев, кој беше со право еден од водачите на месното население, за извојуваната црковна независност во Охрид дојде во судир со Натанаил.

Уште од почетокот на неговата дејност во Охрид се зафати со устројството на училиштата и тоа му создаде големи тешкотии. Изработи програми за училиштата, но немаше кој правилно да ги оцени, па веројатно по ова прашање се судрил и со Григор Прличев, кој се сметал за покомпетентен по ова прашање, а кој во неговата автобиографија²⁰⁾ ќе се пожали на односот на Натанаил спрема него.

Не помалку грижи му задавале на Натанаил и некои свештеници, кои не си ја вршеле чесно својата должност, а правеле разни злоупотреби. Тој, кој во книгата „Свјатителское учение“ уште во 1847 година укажува за должностите на свештениците, а сега не можел во дело да ги реализира своите замисли.

Освен тоа, западна и во големи материјални тешкотии. Немаше пари да назначи протосингел, кој ќе му помогне во секојдневните работи. Беше задолжен кај некои трговци (Браќа Робеви, Хр. Тпчилештови, Хаџи Лазарови), но никако не успеваше да го врати долгот.

Натанаил, и покрај сите тешкотии, беше неуморен во вршењето на својата не само владичка дејност, туку и просветителска, политичка и општонародна активност кон обединувањето на македонското население од градовите и селата. Одеше од село на село, од град во град и со настојчивост работеше за да пробуди желба и упорност во народот, да ја продолжи борбата за својата полна духовна слобода; да не поткликне пред тешкотиите во таа борба. Освен дејноста во својата епархија, тој одржуваше и пошироки врски и ги поттикнуваше и другите македонски градови во таа борба. Во тој правец беа насочени

¹⁹⁾ Пловдивски Кирил, исто, стр. 331.

²⁰⁾ Григор Прличев: Автобиографија, Сердарот, Скопје 1953, стр. 85—86.

и неговите врски со архимандритот Козма од манастирот „Пречиста“ кај Кичево, каде што во мај 1874 година беше свикан собор на кој учествувале голем број свештеници и 60 кметови од кичевските села, кои потпишаа протокол за присоединувањето кон Егзархијата и откажувањето од Патријаршијата. Исто така, и движењето во Лерин за славјанска богослужба, каде што од 300 христијански куќи, 240 беа изјаснети против Патријаршијата и во таа насока испратија барање до турската власт во Битола, не осганаа настрана од Натанаиловото внимание, кој им однесол богослужбени книги добиени од рускиот коњ зулат.²¹⁾ Тој имаше поширок политички поглед врз вистинската политичка положба во Охридската и Битолската епархија и затоа сакаше да го ослаби грчкото црковно влијание, не само со оттргнувањето на македонското население од Патријаршијата, туку и со дејствувањето во тој правец и врз албанското и влашкото население²²⁾ во Македонија.

Во моментот кога Натанаил дозна за некои преговори меѓу бугарски и грчки претставници за сметка на македонските епархии, согласно проектот на патријархот Григори VI, за одново да ѝ се потчинат македонските епархии на грчката Патријаршија, а седиштето на Егзархијата да се премести во Трново, во едно писмо на руски до Н. П. Игнatieв,²³⁾ познат руски дипломат, меѓу другото, го известува следново:

„Јас не еднаш лично сум Ве уверувал дека македонскиот славјанин не може веќе да го трпи фенерскиот јарем, при сите разнообразни насилија, а ќе ја избере другата крајност, на која не се предава, со надеж, постепено ќе се исполни и по однос на него последниот пункт од дадениот му царски ферман...“.

Оваа крајност за Натанаил значеше што сите македонски епархии да се приклучат кон унија со католичката црква. И тоа не со цел да го заплашува рускиот, многу влијателен дипломат, а по неговата архиерејска совест и долг, бидејќи ги познаваше добро чувствата на својот напатен народ. Писма со слична содржина Натанаил испрати и до Егзархијата. Активно се застапуваше за народните интереси со целото свое битие до последниот ден на неговиот престој во Охрид. Во едно писмо на Натанаил, како одговор на барањето од Егзархијата да поднесе оставка и да се врати во Цариград, меѓу другото, се вели следново:

²¹⁾ Пловдивски Кирил, исто, стр. 353.

²²⁾ Пловдивски Кирил, исто, стр. 359.

²³⁾ Пловдивски Кирил, исто, стр. 368.

„Што и да стане, јас не го оставам овој народ за кој уште пред 30 години сум мислел и до колку ми било возможно сум работел за неговото добро, кога ни на еден од Вас не му паѓало на ум за него. Православството, ако ме наоѓа за виновен во нешто, нека ме испрати на заточение подобро отколку доброволно да го оставам во растројство предадениот ми народ...“²⁴⁾

Така тој сметаше, подобро на заточение, отколку оставка. Меѓутоа, неговите противници усилено работеа за неговото отстранување од Охрид во прв ред фанариотите, кои успеаа да протурат против него и документи за противдржавна дејност. Така што, по инсистирање на везирот во Цариград, Егзархот го повикал Натанаил телефонски да замине за Цариград.

На 10 октомври 1877 година, Натанаил заминал од Охрид на пат за Цариград, без да знае дека тој засекогаш се разделил физички со Охрид и неговото население. Во митрополијата во Охрид тој ги остави сите архиерејски одежди и други алишта, големата библиотека и својата архива.²⁵⁾ Неговото испраќање од Охрид беше, исто така, масовно од населението како и неговиот пречек, кога првпат пристигна во Охрид.

На 1 јули 1878 година, Натанаил зеде учество на егзархиското советување во Пловдив во врска со преместувањето на Егзархијата од Цариград во Пловдив и тој заедно со уште еден македонски владика, Панарет²⁶⁾ решително се спротивстави, бидејќи тука ја гледаше онаа стара спогодба меѓу Егзархијата и Патријаршијата, за која чул во свое време, против која и се спротивстави бидејќи беше цврсто уверен дека македонските епархии ќе потпаднаат повторно под јурисдикцијата на Патријаршијата.

Но двајцата македонски владици не можеа да го изменат решението, кое однапред беше подготвувано од бугарските егзархисти, кои ги гледаа само тесните интереси на Бугарија, а македонските епархии и воопшто македонското прашање им служеше само како средство со кое можеа да се пазарат со Грците, за нејзина сметка да добијат концесии во другите краишта на веќе ослободеното бугарство царство (1878) г.

Навлегувањето на руските војски во Бугарија при нејзиното ослободување од турско ропство, всади страв кај турско население, кое почна масовно да се сели во Македонија и Тракија. И според некои податоци, што ги дава весникот „Марица“,²⁷⁾ само во Прилепската каза, која имала околу 30.000

²⁴⁾ Живнеописание, стр. 66.

²⁵⁾ Живнеописание Митрополита Охридскогo, стр. 67.

²⁶⁾ Митрополитот Панарет потекнува од с. П'теле, Леринско, од познатата преродбена македонска фамилија Мишајкови, меѓу кои видно место во борбата на македонскиот народ посебно се истакнал; Д-р Константин Мишајлов и Митрополитот Панарет.

²⁷⁾ В. Марица, год. I, бр. 6/1878 год.

христијанско население имало околу 15.000 Турци, кои дошле од разни краишта на Бугарија.

Тешката економска положба на македонските градови и села уште повеќе се влошила. Османлиите вршеле разни насилја, убивања, обесчестувале девојки, неколку села биле опожарени од башибозуци итн. Натанаил, кој редовно бил известуван за целата положба во Македонија, во своите усни и писмени искажувања до руските и бугарските одговорни личности ги изнесувал сите злосторства што беа вршени врз македонското население. Но никогаш не доби задоволителен одговор за мерките што треба да се преземат против насилието, а само препораки за трпение и дека треба да се чека на решенијата од Европската комисија

По Берлинскиот конгрес, во Пловдивската митрополија се собраа околу 50—60 македонски претставници од разни краишта на Македонија, меѓу кои: Панарет Пловдивски, Натанаил Охридски, архимандрит Методи Кусев, Д-р К. Мишајков, Јосиф Ковачев, А. Ајапов, Андреј Георгов и др. и решија да се испратат молби и претставници до европските влади, кај рускиот и австрискиот император и да се побара посредништво на Штротсмајер. Но и на овој план се спротивставил Дондуков,²⁸⁾ кој препорачал да се отстапи од идејата за врски со Австрија, а рускиот император тој самиот ќе го известел за барањата на Македонците.

Во Пловдив, Натанаил не се задржа, а веднаш по собранието се пресели во Софија, каде што беше посетен од Каранфиловиќ од Велес, Васил Дијамандиев од Охрид, Димитар и Георги Греков и др. Македонци кои му соопштија дека имаат намера да формираат комитет за собирање помош за оруженото македонско востание. Натанаил, чии бунтовен дух не умре под расото²⁹⁾ веднаш се согласи и набргу потоа замина за Кустендил, каде што се сретна со Иљо Војвода и со други стари негови познаници, ги собра во дворот на црквата „Св. Мина“, им кажа за едно идно македонско востание.

Во Кустендил, Натанаил формира местен комитет на востанието на чело со Скопскиот митрополит Кирил. Такви комитети се формираа во Дупница, Горна Џумаја и во други места.

Кратко време потоа Натанаил беше повикан од егзархот да замине во Пловдив, но пред да тргне на пат, во Кустендил за свој заменик го остави Димитар поп Георгиев-Беровски, а за општо раководење на востаничката организација за заменик го остави Скопскиот Кирил. Меѓутоа, веднаш по свршувањето на работите во Пловдив, повторно се врати во Кустендил.

²⁸⁾ Дондуков-Карсанов, Александар Михајлович, кнез (1820—1893) руски генерал и државник. Учесник во Руско-турската ослободителна војна 1877—1878 г. и врховен комесар во Бугарија.

²⁹⁾ Симеон Радев: Строителите на съвремена България, София, 1973, том I, стр. 33.

Востанието почна на 5 односно на 17 октомври 1878 година во зората, кога македонските чети и селани од околните села, изненадено го нападнаа турскиот гарнизон во селото Кресна, според кое е наречено и Кресненско востание, кое Натанаил и другите раководители на востанието во официјалните документи го нарекуваат „Македонско востание“³⁰⁾.

Интересно е да се истакне дека меѓу македонските војводи, во ова востание и видно учество зел и познатиот македонски преродбеник од Галичник, Ѓорѓи Пулевски.

Неуспехот на востанието, лошо се одрази и врз здравствената состојба на големиот родољубец, кој во Кустендил доби и срцев удар, поради што беше принуден цели два месеци да биде врзан за болничкиот кревет.

Ударот го легна в кревет, но не го срози. Стариот македонски владика, иако болен, во тие тешки и последни денови на востанието не сакаше сосем да се повлече од поприштето на борбите, за кои го посвети целиот свој живот. Тука, во Кустендил, беше посетен од Дондуков, со кого беше врзан со пријателски врски. Уште еден истакнат дипломат В. П. Алабин, полномошник на рускиот црвен крст во Бугарија, во едно писмо до М. Дринов од 28 април 1879 година ќе го искаже своето одушевување за дејноста на Натанаил и ќе рече:

„Со радост читам во весниците дека нашиот чудесен митрополит Охридски работи за својата татковина. Што ќе произлезе од таа работа е друго прашање... но и тоа е убаво, што луѓето не спijat, излежувајќи се на блатната тиња на секојдневниот живот, а со цената на сопствените незгоди, лишавање, борба и страдања жеднеат да придобијат подобра положба на својата татковина. Познанството со него им е еден од најубавите спомени...“³¹⁾

Алабин во него го цени борецот, кој го оставил удобниот живот, а се изложувал на незгоди и лишавања во борбата за подобрата положба на својот напатен народ и татковината.

Слично на Алабин и чешкиот научник Иречек, кој многу слушал за Натанаил, го посетил на 23 ноември 1879 година, во една неугледна стара селска кука крај Софија и таму затекнал кај него неколку сиромашни граѓани од Прилеп и Охрид. Неговиот дом секогаш беше посетуван од прости луѓе, селани и занаетчиј од Македонија со кои тој умееше да разговара, да дознае за положбата во Македонија директно, да им помогне итн.

И по неуспехот на востанието, тој беше центар околу кој се собираа луѓето, со кои тој заедно се бореше и бараше од него морална поткрепа за во иднина.

Во разговор со Иречек, Натанаил го запозна својот помлад собеседник со тешката положба на македонскиот народ, но

³⁰⁾ Историја на македонскиот народ, Скопје, 1969, кн. втора, стр. 97.

³¹⁾ Пловдивски Кирил, исто, стр. 424—425.

и со вербата во иднината. Разговарале и по граматички прашања. за бугарскиот и македонскиот јазик, по што „Натанаил си останал доследен под силното влијание на својот роден македонски говор... Натанаил и сега не променил ништо од своите стари разбирања, зашто над сè тој си го сакал својот роден крај: и јазик, и носии, и минато и дух“.

Иречек изгледа бил поразен од таа љубов кон родниот крај и во својот дневник кратко одбележил: „Натанаил многу ја фалеше својата Македонија“³²⁾

Натанаил иако оддалечен од Охрид (10. август 1877) уште долго време се сметаше за охридски владика и колку што можеше, преку писма го управуваше непосредно епархискиот совет во Охрид, се грижеше за училиштата и редовно ја одржуваше врската со Охрид.

Посебно треба да се истакне, односот на Натанаил по прашањето и компетенцијата на Егзархијата во однос на македонското училиште, што посебно му направило впечаток и на Иречек, дека тој сакал да го отстрани мешањето на Егзархијата во македонското училишно дело.

Во текот на својот бурен живот, Натанаил беше назначен од Егзархијата и за Митрополит во Ловеч, а по смртта на Панарет беше избран и за митрополит во Пловдив и сè до крајот на животот до 1905 година беше активен, кога како изнемоштен старец поднесе оставка, а наредната година почина во Пловдив на 18 септември 1906 година.

Во Ловеч се чувствуваше „како затвореник, лишен од слобода, како човек кој паднал во дупка, без хоризонт“. Тешко доаѓале кај него луѓе од неговиот крај. И на крајот треба да се напомене дека неговата Автобиографија завршува, речиси, со неговото учество во Македонското востание (Кресненското), давајќи го во целост и полномошното што му било дадено околу неговите овластувања.

За другиот дел од својот живот, поминат како митрополит во Ловеч и Пловдив, за преку 26 години (од 1879—1906 г.), Натанаил се задоволил да рече сè во две реченици дека служел како митрополит.

Пишувајќи ја својата автобиографија во последните негови години од животот како резиме на неговиот животен пат, јасно ни се легитимира, дека го сметал за важно само оној дел од неговиот животен пат, кој бил врзан за неговата сакана Македонија. Затоа, кога автобиографијата и некои други негови работи ѝ ги предал на неговата внука од брат Ана и зетот Ангел, им рекол: „Земете ги, и ако сакате да знаете нешто од мојот живот, читајте ги“³³⁾.

³²⁾ П. К., исто, стр. 469.

³³⁾ „Жизнеописание...“, стр. 4.